

Firuz Kazımzade, *Transkafkasya İçin Mücadele (1917-1921)*, Çeviren: Cengiz İ. Çay, İstanbul, Tarih ve Kuram Yayınları, 2016, 416 s.

Sevgi TUHAN AYDIN¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: S.T.A 0000-0002-8741-4614

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Sevgi Tuhan Aydın,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: sevgituhanaydin@gmail.com

Başvuru/Submitted: 06.09.2018

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.09.20018

Son Revizyon/Last Revision Received:
14.09.2018

Kabul/Accepted: 18.09.2018

Atıf/Citation: Tuhan-Aydin, S. (2019). Transkafkasya için Mücadele (1917-1921) [Firuz Kazımzade tarafından yayına hazırlanan *Transkafkasya İçin Mücadele (1917-1921)* başlıklı kitabın değerlendirmesi]. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 35: 185-190.
<https://doi.org/10.26650/YTA2019-583838>

Bolşevik İhtilali'nin, I. Dünya Savaşı sırasında vuku bulması hem savaşın seyrini hem de devletlerarası ilişkileri etkilemiştir. Uluslararası siyaseti büyük oranda etkileyen Rus devrimi üzerine neşredilmiş birçok yayın olmakla beraber ihtilalin bölge üzerindeki etkisi ve Batılı güçlerin çatışma alanı olması açısından Kafkasya, ayrı bir öneme sahiptir.

XIX. yüzyıldan itibaren Çarlık yönetiminin bölgede hâkimiyet kurma çabasıyla başlayan çatışma süreci İngiltere, Almanya ve Türkiye ekseninde devam etmiştir. Jeopolitik açıdan doğu-batı arasında köprü vazifesi görmüş olması ve petrolün değer kazanmasıyla emperyalist güçler bölgeye yönelmiştir. Firuz Kazımzade'nin eseri genel olarak, Rus İmparatorluğu'nun çökmesi ile başlayan çözülme sürecinde Transkafkasya devletlerinin bağımsız kalma mücadelesi ve nihayetinde 1921 Sovyet işgaline kadar olan süreci ihtiva etmektedir. Kitabın önsözünde belirtildiği üzere *"Eski Rus İmparatorluğu'nun Rus olmayan halklarının tarihleri günümüzde Batı'da neredeyse hiç bilinmemektedir ve bunların önemi takdir edilmemektedir"*. Bu boşluğu dolduracak şekilde ilk olarak 1951'de İngilizce olarak yayımlanan çalışma; her önemli gelişmenin Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan açısından anlatıldığı 22 bölümden oluşmaktadır. Bu üç devletin hem bağımsızlık sürecinin hem de Rusya tarafından işgalinin ayrı başlıklar halinde anlatılması, her devletin ayrı ayrı konumunun incelenmesini ve olaylar arasında bağlantı kurulmasını kolaylaştırmıştır. Bölge tarihi açısından yapılan erken çalışmalardan biri olan eserin ana kaynaklarını Rusya ve Güney Kafkasya devletlerinin (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Aynı zamanda dönemi yaşamış askerî şahsiyetlerin hatıraları, Avrupa ve Kafkasya kaynaklı gazetelerle zenginleştirilmiştir.

Yazar tarafından Transkafkasya halklarının tarihî geçmişiyle başlatılan eserin ilk beş bölümü, Ekim devrimine kadar bölgedeki halkların yeni şartlar karşısındaki konumunu ve örgütlenme çalışmalarını içermektedir. Tek tek ele alınan bölge halkları içinde Ermeniler, Taşnaksutyun etrafında örgütlenerek otonomi talepleri doğrultusunda savaş yanlısı bir siyaset takip ediyordu. Müslüman olan Azerbaycan Türkleri, Ermeni tehdidi ve Sovyet baskısı karşısında bağımsızlık mücadelesini Müsavat partisi etrafında sürdürecektlerdi. Gürcüler ise, demokratik cumhuriyetin kurulmasından yana olarak Menşevik grup içinde yer almıştı.

Yazara göre, Gürcülerin Menşevik olma nedenleri bölgenin sosyal yapısını da gösterir nitelikteydi. İmparatorluk döneminde Duma'da Gürcü sosyalistler çoğunluğa sahipti. Bölge büyük bir endüstriyel işçi sınıfına sahip değildi. Esas düşünce burjuva ile barışık daha ılımlı bir yönetim kurma yönündeydi. Buradan yola çıkılarak Bolşevizmin bölgede

hâkim olmadığı, çeşitli hiziplerin mevcut olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim Rusya'da Kasım 1917'de Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesi ile Tiflis'te Menşevikler ağırlık kazanırken Bakü'de Ermeni asıllı Stepan Şaumyan'ın atanmasıyla Sovyet rejimi etkili olmuştur.

Sovyet Rusya'nın self-determinasyon hakkını öne sürmesi Müsavatçıları ümitlendirirken gerçekte merkezi otorite anlayışı devam etmekteydi. Gittikçe artan baskıyla Bolşevik-Müsavat çatışması Mart olaylarının yaşanmasına sebebiyet verecektir. Mart katliamını iki taraf açısından da ele alan yazar, Bolşevik iktidarının bu olayla pekiştiği üzerinde durmuştur. Ancak Şaumyan'ın Bolşevik yanlısı olmasının yanı sıra Ermeni asıllı olması ve Taşnakların kışkırtmalarıyla, olayları Azerbaycan Türklerine yönelik irkî bir katliama da dönüştürmüştür.

Hemen belirtelim ki, bu katliam, Güney Kafkasya'daki siyasi ayrışmayı daha da arttırmıştır. İşte eserin beşinci bölümünden itibaren Osmanlı devletinin de dâhil olduğu bu siyasi ayrışma süreci ele alınmıştır. Söz konusu süreçte Transkafkasya Komiserliği, müttefik devletlerle ilişkileri Sovyet yönetiminden bağımsız olarak sürdürmüş ve sonunda Batum Konferansı'na gelinmişti. Kazımzade'nin eseri, Transkafkasya Komiserliği'nin bu süreçte daha bağımsız hareket ettiğini bize göstermektedir. Bu noktada yazarın Almanya ve Gürcistan ilişkileri üzerinden yaptığı değerlendirmeler önemlidir. Gürcüler, Türkleri frenleyen Alman prestij ve otoritesini kullanmanın yollarını arıyordu (s. 138). Komiserliğin temsilcileri bilgilendirilmeden Türk ilerleyişine karşı Alman temsilcisi Von Lossow'la görüşmeler yapılmıştı. Kafkasya'daki federasyonun çöküşünde Gürcülerin bu ittifak arayışları da etkili olmuştur. Çalışmada geniş çerçevede ele alınan bu husus, Gürcülerin Kafkasya'nın kaderinde son derece etkili olduğunu göstermekteydi. Sonunda, Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle dağılan Transkafkasya Komiserliği'nden sonra Güney Kafkasya, Azerbaycan ve Ermenistan'ın da bağımsızlığını ilan etmesiyle yeni bir döneme girdi. Bu sırada, Bakü'de Sovyet idaresi devam etmekte; Türk ilerleyişi sürmesine rağmen müttefik konumundaki Almanya, petrolden pay almak için Rusya ile anlaşma yapmaya çalışmaktaydı. Bunun üzerine Bakü'deki sosyal demokratlar ve Ermeni milliyetçileri İngiliz yardımına yönelmiş iseler de, Bakü içindeki hizipleşmeler gerekse Rusya'nın Şaumyan üzerinden etkinliğini koruyamamasından gerek dolayı Türk ilerleyişi durdurulamamıştı.

Mondros Mütarekesi ile birlikte Kafkasya'da etken konumunu kaybeden Transkafkasya devletleri, Osmanlı kuvvetleri ve Almanların da bölgeden çekilmesiyle İngiliz işgaline açık hale geldi. On birinci bölümde “*Transkafkasya'da İngiliz İşgali*”

başlığı altında İngiliz işgali ayrıntılarıyla ele alınmıştır. İlerleyen bölümlerde ise 1921 yılında Kızıl Ordu tarafından işgal edilinceye kadar Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsız kalma mücadelesi ele alınmaktadır. Antlaşma şartları gereği Kasım 1918'de başlayan çekilme ile İngilizler, General Thomson'u müttefik devletlerin kumandanı olarak Bakü'ye gönderdi. Bu işgal grubu bağımsızlıklarını tanıdıkları sürece Azerbaycan hükümeti tarafından tehlikeli görülmedi. Gürcistan daha ihtiyatlı yaklaşırsa da Ermenistan verilen toprak vaatlerinin gerçekleşeceği ümidiyle büyük bir sevinçle karşıladı. Buradan yola çıkarak Transkafkasya devletlerinde işgale kadar Bolşevik karnadın etkili olmadığını söylemek mümkündür. Yazarın ayrı başlıklar altında Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan devletleri üzerine yaptığı değerlendirmeler de bunu gösterir niteliktedir. Hatta Gürcü hükümeti devrimci anlayıştan tamamen uzaklaşarak Sovyet Rusya'nın bir parçası olmak yerine Alman ve İngiliz yardımını aramaktan çekinmemiştir. Sosyalist etkiler bazı toprak reformu ve millileştirme çalışmaları üzerinde görülse de ekonomik huzursuzluk köylü ayaklanmalarına sebebiyet vermiştir. Bölgedeki devletler gücünü proletaryadan ziyade toprak sahipleri, asilzadeler, çeşitli meslek gruplarının dâhil olduğu yönetici kadrodan alıyordu. Eser sahibinin sürdürdüğü en önemli tezlerden biri de bağımsız devletlerin asıl meselesi körü körüne bağlanılmış ideolojiler doğrultusunda hareket ermekten çok bağımsızlığını koruma mücadelesiydi. Ancak hizipleşmeler bu dönemde devam ediyordu. Diğer taraftan sınır çatışmaları, Bolşevik baskısının yanında imparatorluk yanlısı karşıdevrimci Rus kuvvetleri bölgeyi çıkar savaşlarının alanı haline getirmişti. Ermeni- Gürcü anlaşmazlığı başlığı altında ele alınan bu çatışmalardan biri de Lori-Borçalı mıntıkları üzerinde hak iddia etme üzerineydi. Bu küçük bölgesel çatışma üzerinden yazar, Ermeni-Gürcü savaşının Transkafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlık davalarına büyük hasar verdiğini ileri sürmüştür (s. 216). Nitekim ortak coğrafyada yaşamının gerekliliği olan barış ortamının sağlanamaması müttefik güçlere müdahale etme imkânı vermiştir.

Bölgenin Sovyet işgaline kadar yaşadığı süreçte Bolşevikler ideolojik grupları destekleyerek bölgeyi elde etmeye çalışırken, General Alexiev ve Denikin tarafından yönetilen Sovyet karşıtı "Gönüllü Ordu" birebir çatışma yoluna gitmişti. İki taraf için de Transkafkasya kendi toprakları idi. Gönüllü Ordu tehdidi karşısında Gürcistan ve Azerbaycan birbirine yakınlaştı. Haziran 1919'da bir ortak savunma anlaşması yapılırsa da Ermenistan buna dâhil olmadı. Yazara göre, bu şartlar altında Ermenistan, Denikin ve müttefiklerle ilişkilerini kendi çıkarlarına göre belirliyordu. Kitabın ilk bölümlerinde de görebileceğimiz gibi Büyük Savaş esnasında Rus birliklerinden destek gören Ermeniler, topraklarını genişletmek için İngiltere ve Fransa müttefiki olarak hareket etmeyi uygun

görüyordu. Bağımsız devletleri büyük ölçüde zayıflatan Gönüllü Ordu, Kızıl Ordu birlikleri tarafından durdurulacaktı. Bütün bu karışık ortam Paris Barış Konferansı'na da yansyacaktı. Bağımsızlıklarının tanınması için bu konferansı bir fırsat olarak gören delegeler, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle müttefikler tarafından ciddiye alınmayacaktır. Yazarın önceki bölümlerde ayrıntılı olarak ele aldığı bu karışık ortam ortak hareket etmenin Kafkasya milletleri için daha iyi sonuç doğurabileceği yönünde düşündürmektedir. Konferans boyunca Ermeni delegelerin bağımsız görüşmeleri, bitmek bilmeyen toprak talepleri, Ermeni-Azerbaycan Türkü ve Ermeni- Gürcü anlaşmazlığı bölgede barışın sağlanabileceği düşüncesini yok etmişti. Diğer taraftan bölgenin Denikin kuvvetlerinin yenilgisiyle Bolşevik tehlikesine açık hale gelmesi müttefikleri endişelendiriyordu.

Müttefiklerden beklediği desteği göremeyen Transkafkasya devletleri bağımsızlıklarını tehdit eden Bolşeviklere karşı daha güçsüz duruma düşmüştü. Bağımsız devletler içindeki Bolşevik örgütler de merkez tarafından destekleniyordu. On sekizinci bölümde, “*Azerbaycan'ın Düşüşü*” ile başlatılan Sovyet çemberi Gürcistan ve Ermenistan'ı içine alacak şekilde genişliyordu. İngilizlerin çekilmesi ve müttefiklerin kayıtsızlığı ekonomik problemlerle birleşince yönetim gittikçe zayıflıyordu. Şubat 1920'de başlayan Bakü komünistlerinin I. kongresiyle başlayan çalışmalar hızla devam etti. İşgalin diplomatik alt yapısı Denikin'e karşı ortak hareketi öngören Rus Dışişleri'nin çağrısıyla başladı. Azerbaycan notaları self- determinasyon hakkında hiçbir şekilde vazgeçilmeyeceği yönündeydi. Ancak Bakü Bolşeviklerinin çıkardıkları ayaklanma Kızıl Ordu'nun işgalinin önünü açan son olay oldu. Bağımsızlığın kaybedilmesi noktasında Kazımzade'nin birçok faktörü anlatan bağlantılı anlatımı olayların daha anlaşılır hale getirmiştir. Nisan 1920'deki Bakü'nün işgali Ermeni Bolşevik örgütlerini de cesaretlendirerek ayaklanmaların önünü açmıştı. Ermenistan'ın Sovyet yönetimi altına girmesinde Sevr anlaşmasıyla elde ettiği toprakların Türk kuvvetleri tarafından geri alınması da etkili olmuştur. Paris Barış Konferansı'nda ve daha öncesinde müttefiklerin desteğinden şüphe etmeyen Ermeni temsilciler tamamen yalnız kalmıştı.

Sovyet Rusya'nın işgalinin son halkası olan Gürcistan'ın elde edilmesi çalışmanın son bölümünü oluşturmaktadır. Rusya, Denikin'e karşı birlik olma argümanını Gürcistan için de kullandı. Yazar tarafından ayrıntılarıyla ele alındığı gibi Gürcistan, Bolşevik Rusya ve Denikin orduları arasında tarafsız kalmayı tercih etti. Yine bir Bolşevik ayaklanmasıyla bölge işgalinin gerçekleşmesi düşünülse de Kızıl Ordu birlikleri Gürcü ordusu tarafından durduruldu. Çalışmada, Gürcistan'a geniş yer verilmesi bölge tarihini geniş çerçevede inceleme fırsatını vermiştir. Kanaatimizce bütün bu çatışmalar arasında

teslim olmayan Gürcistan'ın manevraları Transkafkasya'nın bağımsızlığının korunmasında son derece etkili olmuştur. Gürcistan 7 Mayıs 1920'de Rusya ile yaptığı anlaşma ile Menşevik hükümetini bir süre daha ayakta tutmayı başarmıştı. Bu anlaşmayla en başta vaat edilen self- determinasyon hakkını Bolşevik Rusya'nın Gürcü devletini tanımasıyla kısa süreliğine de olsa elde etmişti. Mart 1921'de gerçekleşecek işgale kadar Rusya, çeşitli ayaklanmalarla Menşevik hükümeti büyük ölçüde yıprattı. Batum'u İngilizlere teslim edeceği haberiyle Rus baskısı başlamıştı. Demiryolları, Alman ve İngilizlerle kurulan ilişkiler, Gürcü Komünist Partisi'nin durumu iki ülke arasındaki itilaf konularıydı. Gürcistan'ın işgal edilmesi de patlak veren bir isyanın Bolşevikler tarafından bastırılması şeklinde gerçekleşecektir.

Mart 1917'de başlayan Rus Devrimi ile Şubat 1921'e kadar olan süreçte Transkafkasya'nın ayakta kalma mücadelesi bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Ele alınan sürece yakın tarihlerde yayımlanmış kaynakların kullanılmış olması da dikkate değerdir. Başvuru niteliğindeki eserin geç de olsa Türkçeye çevrilmesi, konu ile ilgilenen Türk araştırmacılar için önemli bir katkıdır. Sade ve anlaşılır bir çeviri sunan Cengiz İsmail Çay, bazı rakamsal ifadelerin doğruluğu noktasında kullanılan kaynakların güvenilirliğini kısa dipnotlarla açıklayarak okuyucuya yol göstermiştir. Tarihi periyod olarak Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın ilk devletleşme ve milli kimliklerinin farkına vardıkları ilk bağımsızlaşma sürecinin ele alınması kitabın değerini ortaya koymaktadır. Ayrıca olayların Ermeni, Gürcü ve Azerbaycan tarafından ayrı ayrı anlatılması okuyucunun objektif bakış açısını oluşturmasını sağlayacaktır. Kafkasya tarihinin yalnızca Sovyet rejimi ile sınırlı olmadığını ve bölge devletlerinin ideolojik bir katılımla Sovyet Rusya'ya dâhil olmadığını göstermesi açısından faydalanılması gereken bir çalışmadır.